



РИВОЖЛАНИШИДА АЛОҲИДА ЭҲТИЁЖЛАРИ БЎЛГАН БОЛАЛАР БИЛАН ИШЛАШДА АМАЛИЙ ХУЛҚ-АТВОР ТАҲЛИЛИНИНГ АҲАМИЯТИ

Муаллиф: Логопед Регина

Аннотация: Ушбу мақолада ривожланишида алоҳида эҳтиёжлари бўлган болалар билан коррекцион-педагогик иш олиб боришда амалий хулқ-атвор таҳлили (АВА) ёндашувининг аҳамияти ёритилади. Боланинг хулқ-атворини объектив кузатиш, унинг юзага келиш сабабларини аниқлаш, ижтимоий мақбул кўникмаларни шакллантириш ва мустақиллигини ривожлантириш масалалари кўриб чиқилади. Шунингдек, мутахассислар ва ота-оналар ҳамкорлигининг аҳамияти таъкидланади.

Калит сўзлар: амалий хулқ-атвор таҳлили, АВА, аутизм, коррекцион таълим, логопедия, хулқ-атвор, мулоқот, ижобий рағбатлантириш, мустақиллик.

Кириш

Ҳар бир бола ўзига хос ривожланиш суръати, қизиқишлари ва эҳтиёжларига эга. Айрим болалар мулоқот қилиш, берилган кўрсатмаларни тушуниш, ўз ҳиссиётларини ифодалаш ёки кундалик ҳаёт кўникмаларини ўзлаштиришда қийинчиликларга дуч келадилар. Бундай вазиятларда болага фақат талаб қўйиш эмас, балки унинг хатти-ҳаракатларини тушуниш ва индивидуал таълим усулларини танлаш муҳимдир.

Юлия Эрцнинг «Особые дети» китобида амалий хулқ-атвор таҳлили — АВА ёндашуви, бола хулқ-атворини кузатиш, унинг сабабларини ўрганиш ва янги кўникмаларни босқичма-босқич шакллантириш масалалари баён этилган.

Мазкур ёндашувнинг асосий мақсадларидан бири — боланинг ҳаёт сифатини яхшилаш, мулоқот имкониятларини кенгайтириш ва унинг кундалик фаолиятда мустақилроқ бўлишига ёрдам беришдир.



1. Амалий хулқ-атвор таҳлили тушунчаси

Амалий хулқ-атвор таҳлили — инсон хулқ-атворини тизимли ўрганиш ва унинг натижаларига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилишга асосланган ёндашувдир. У боланинг хатти-ҳаракатларини аниқ тасвирлаш, ўзгаришларни кузатиш ва таълим вазифаларини индивидуал равишда белгилаш имконини беради.

Масалан, «бола инжиқлик қияпти» деган умумий таъриф мутахассис учун етарли эмас. Бу ҳолатни аниқлаштириш зарур: бола йиғлаяптими, топшириқни бажаришдан бош тортяптими, буюмларни отяптими ёки катталарнинг эътиборини жалб қилишга уриняптими?

Хулқ-атворни аниқ ва кузатиш мумкин бўлган ҳаракатлар орқали ифодалаш мутахассисга вазиятни тўғри таҳлил қилиш ва болага мос ёрдам режасини тузишга кўмаклашади.

2. Боланинг хулқ-атворини тушуниш

Боланинг ҳар бир хатти-ҳаракатини фақат тарбиясизлик ёки қасддан қилинган ҳаракат сифатида баҳолаш тўғри эмас. Айрим ҳолларда бола ўз эҳтиёжини сўз билан ифодалай олмагани учун йиғлаши, бақариши ёки топшириқни бажаришдан бош тортиши мумкин.

Хулқ-атворни таҳлил қилишда учта асосий жиҳатга эътибор қаратилади:

1. **Олдинги омиллар:** хулқ-атвордан аввал нима содир бўлди? Масалан, болага янги топшириқ берилди ёки севимли ўйинчоғи олиб қўйилди.

2. **Хулқ-атворнинг ўзи:** бола айнан қандай ҳаракат қилди? Масалан, йиғлади, буюмни итарди ёки хонадан чиқишга уринди.

3. **Оқибатлар:** ҳаракатдан кейин нима содир бўлди? Масалан, катта одам болага эътибор берди, топшириқни тўхтатди ёки болага бошқа машғулот таклиф қилди.

Ушбу кетма-кетлик вазиятни яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Бироқ хулқ-атворнинг сабабини фақат битта кузатув асосида қатъий белгилаш



мумкин эмас. Боланинг соғлиғи, чарчоғи, ҳиссий ҳолати, мулоқот имкониятлари ва муҳит ҳам ҳисобга олиниши керак.

3. Мулоқот кўникмаларини ривожлантириш

Ривожланишида қийинчиликлари бўлган айрим болалар ўз истаклари, эҳтиёжлари ёки норозилигини сўз билан ифодалашда қийналадилар. Шу сабабли мутахассис болага мулоқотнинг қулай ва тушунарли усулларини ўргатиши лозим.

Масалан, бола сув ичмоқчи бўлса, лекин буни айта олмаса, унга «сув» расмини кўрсатиш, ишорадан фойдаланиш ёки мавжуд нутқий имкониятига мос сўзни айтиш ўргатилиши мумкин.

Муҳими, бола ўз эҳтиёжини ифодалашнинг мақбул усули борлигини тажриба орқали ўргансин. Бунда расмли карточкалар, визуал жадваллар, имо-ишоралар ва муқобил мулоқот воситалари ёрдам бериши мумкин.

Мулоқот воситаси боланинг индивидуал эҳтиёжларига мос танланиши керак. Расмли карточкалардан фойдаланиш ҳар бир болада албатта оғзаки нутқ пайдо бўлади, дегани эмас. Шу билан бирга, улар боланинг ўз эҳтиёжини билдириш имкониятини кенгайтириши мумкин.

4. Янги кўникмаларни босқичма-босқич ўргатиш

Китобда кўникмаларни ўргатишда топшириқларни кичик қисмларга ажратиш, кўрсатмалардан фойдаланиш ва боланинг натижаларини мунтазам кузатишга эътибор қаратилган.

Масалан, болага қўл ювишни ўргатиш жараёни қуйидаги ҳаракатларга ажратилиши мумкин:

- сувни очиш;
- қўлни ҳўллаш;
- совундан фойдаланиш;
- қўлларни чайиш;
- сувни ёпиш;
- қўлларни қуришти.



Мутахассис боланинг қайси ҳаракатларни мустақил бажара олишини аниқлайди. Қийин бўлган босқичларда кўрсатиш, расмли ёрдам ёки оғзаки кўрсатмадан фойдаланади. Бола кўникмани ўзлаштирган сари ёрдам даражаси аста-секин камайтиради.

Бу усул нафақат ўз-ўзига хизмат кўрсатиш, балки ўйинчоқларни йиғиштириш, кийиниш, машғулотда иштирок этиш ва оддий кўрсатмаларни бажариш каби кўникмаларни ривожлантиришда ҳам қўлланилиши мумкин.

5. Ижобий рағбатлантиришнинг ўрни

Боланинг мақсадли ҳаракати ортидан берилган мақтов, қизиқарли фаолият ёки бошқа ёқимли натижа шу ҳаракатнинг келгусида такрорланиш эҳтимолига таъсир қилиши мумкин.

Масалан, бола топшириқнинг бир қисмини мустақил бажарса, мутахассис унинг ҳаракатини аниқ мақташи мумкин: «Сен кубикларни ўзинг йиғиштирдинг, баракалла!»

Бироқ барча болалар бир хил рағбатга бир хил муносабат билдирмайди. Бир бола учун мақтов ёқимли бўлса, бошқа бола учун севимли ўйин, қисқа танаффус ёки қизиқарли материал кўпроқ аҳамиятга эга бўлиши мумкин.

Шунинг учун мутахассис боланинг қизиқишларини ўрганиши, унинг реакцияларини кузатиши ва рағбатлантириш усулини индивидуал танлаши зарур. Рағбатлантириш боланинг кадр-қиммати ва шахсий чегараларини ҳурмат қилган ҳолда амалга оширилиши керак.

6. Логопед ва ота-оналар ҳамкорлиги

Коррекцион ишнинг самарадорлиги фақат машғулот хонасидаги фаолият билан чекланмайди. Бола ўрганган кўникмаларини уйда, боғчада ва бошқа кундалик вазиятларда ҳам қўллаш имконига эга бўлиши муҳим.

Логопед ота-оналарга боланинг мулоқот усулларида қандай фойдаланиш, кўрсатмаларни қандай содда бериш ва янги кўникмаларни кундалик ҳаётга қандай киритишни тушунтириши мумкин.



Масалан, боғчада бола расмли карточка ёрдамида «сув» деб сўрашни ўрганган бўлса, оила ҳам ушбу усулдан фойдаланиши мумкин. Катталарнинг бир-бирига яқин ва изчил ёндашуви болага ўрганган кўникмасини турли муҳитларда қўллашга ёрдам беради.

Бунда ота-оналар мутахассис билан мунтазам мулоқот қилиши, боланинг ютуқлари ва қийинчиликлари ҳақида маълумот бериб бориши муҳим.

7. Коррекцион ишда индивидуал ёндашув

Ҳар бир боланинг ривожланиш даражаси, қизиқишлари, сезги хусусиятлари ва мулоқот имкониятлари турлича. Шунинг учун барча болаларга бир хил топшириқ ва бир хил талабни қўллаш мақсадга мувофиқ эмас.

Ишни бошлашдан олдин боланинг мавжуд кўникмаларини баҳолаш, қисқа муддатли ва аниқ мақсадларни белгилаш, натижаларни қайд этиш тавсия этилади.

Масалан, дастлабки мақсад боланинг бир марта мустақил равишда ёрдам сўраши бўлиши мумкин. Кейинчалик ушбу кўникма турли одамлар ва турли вазиятларда қўлланишига эътибор қаратилади.

Агар боланинг хулқ-атвори тўсатдан ўзгарса, оғриқ ёки бошқа жисмоний ноқулайлик эҳтимоли ҳам кўриб чиқилиши лозим. Зарур ҳолларда тегишли тиббиёт мутахассиси билан маслаҳатлашиш керак.

Хулоса

Ривожланишида алоҳида эҳтиёжлари бўлган болалар билан ишлашда амалий хулқ-атвор таҳлили мутахассисга боланинг хатти-ҳаракатларини тизимли кузатиш, ўқитиш мақсадларини белгилаш ва янги кўникмаларни босқичма-босқич шакллантириш имконини беради.

Боланинг хулқ-атворини тушуниш, унинг эҳтиёжларига мос мулоқот воситаларини танлаш, ижобий натижаларни қўллаб-қувватлаш ва оила билан ҳамкорлик қилиш коррекцион-педагогик ишнинг муҳим қисмларидир.



Энг асосийси, ҳар бир боланинг индивидуал хусусиятларини ҳурмат қилиш, унинг мустақиллигини ривожлантириш ва кундалик ҳаётдаги имкониятларини кенгайтиришга интилиш зарур. Мутахассиснинг вазифаси фақат боланинг хатти-ҳаракатини ўзгартириш эмас, балки унга атрофдагилар билан мулоқот қилиш, ўз эҳтиёжларини ифодалаш ва янги кўникмаларни ўзлаштиришда ёрдам беришдан иборат.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТ

Эрц Ю. *Особые дети*. Фойдаланувчи тақдим этган ўзбек тилига таржима қилинган электрон нусха. Амалий хулқ-атвор таҳлили, кўникмаларни ўргатиш ва хулқ-атворни кузатишга оид бўлимлар.